

**ქართლში მიგრირებულ აჭარელთა
ეთნოგრაფიულ-ენობრივი ყოფის
მოკლე მიმოხილვა**

**A BRIEF OVERVIEW
OF THE ETHNOGRAPHIC-LINGUISTIC LIFE
OF ADJARA PEOPLE MIGRATED TO KARTLI**

ნიკოლოზ ოტინაშვილი

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი
საქართველო, გორი

Nikoloz Otinashvili

Gori State Teaching University
Georgia, Gori

ABSTRACT

Shida Kartli, as the cradle of Georgian statehood, has always been in the center of attention of Georgian bribes. There was population movement, internal migration, immigration. Everything has been related to historical, linguistic, cultural or other issues for centuries.

Sources show, the population movement is not one-time, it has been happening all the time and it is happening now. The reason for this is related to a number of events.

In 1989, from the highlands of Adjara, in the villages of Gori Municipality: Tsitelubani, Satemo and Kitsnisi, by the decision of the higher authorities, several dozen families were resettled, which today are integrated with the local population.

Lexical materials written by eco-migrants are a dialectical unit of Upper Adjara, but at the same time, it is significant for the general literary Georgian. Dialectical data are related to the ethnocentrism that has been assimilated in Upper Adjara. However, in their speech is often used (heard) (Iota), half vowel (Ubrjgu), although this sound is somewhat weakened.

Our respondents are already from Tsitelubani: Amiran Shavadze, Mediko Tsetskldadze-Shavadze, Koba and Mukhran Shavadze, Anri, Ketevan Shavadze.

Residents of Kitsnisi and Satemo community: Akaki Shavadze, Guguli Beridze, Zakaria Iremadze, Amiran Gorgiladze, Tamaz Shavadze, Merab Surmanidze, Vazha Vashakmadze, Ioseb Aabashidze, Medea Margalitashvili and others. The dialectological materials written by these people are now valuable for Georgian dialectology and literary Georgian.

საკვანძო სიტყვები: ეკომიგრანტები ზემო აჭარიდან, გორის მუნიციპალიტეტი, ეთნოგრაფიულ-ისტორიული მასალები, დიალექტური ფორმები.

Keywords: Ecomigrants from upper Adjara, Gori municipality, ethnographic-historical materials, dialect forms.

შიდა ქართლი, როგორც საქართველოს სახელმწიფოებრიობის აკვანი, მუდამ იყო ქართველი ტომების ყურადღების ცენტრში. მხარეში იყო მოსახლეობის გადაადგილება, შიდა მიგრაცია, ემიგრაცია-იმიგრაციები. ასეთი პროცესები ყოველთვის დაკავშირებული იყო როგორც ინდივიდუალურ, ისე სხვადასხვა სამეტყველო ჯგუფების ადგილმონაცვლეობასთან. ყოველივე ეს კი საუკუნეების განმავლობაში მთელ რიგ, მათ შორის ისტორიულ, ენობრივ, კულტურულ, სოციალურ და სხვა საკითხებს უკავშირდება.

წარმოდგენილი ნაშრომი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ კი აჭარას ეხება. ამ თემის ირგვლივ უნდა შემოვიფარგლოთ ორი სხვადასხვა დროთი, ვფიქრობთ, აუცილებელია ძველი და ახალი ეპოქების მოხმობა ისტორიული, ენობრივი თუ ეთნოგრაფიული საკითხების მიმოხილვით.

ადმინისტრაციული შავშეთი ძველი დროიდან დაკავშირებული ჩანს აჭარასთან. ტბეთის ეპარქია და ტბელის სამწყსოს ისტორიული ბედი ასევე კავშირშია აჭარასთან, მის ისტორიასთან.

ტოპონიმი ტბეთი ნაწარმოებია სიტყვიდან ტბა. ასეთი ტოპონიმები საქართველოს მთელ რიგ კუთხეებში გვხვდება. ამ სახელთან არის დაკავშირებული საერო და სასულიერო გვარსახელები.

შიდა ქართლში საქართველოს გაერთიანების დასაწყისიდან გვხვდება ტბეთი და საგვარეულო ტბელი. ეს ვრცელი რეგიონია, რომელიც ორი მდინარის – დიდი ლიახვისა და დვანის ფრონეს ხეობებს შორის მდებარეობს. ყურადღებას იქცევს მდიდარი ბუნებრივი რესურსებით, ტყეებით, სარწყავი სისტემით, მთისა და ბარის სიმბიოზით. ბუნებრივია, რომ მხარეში ყოველთვის იყო დამაგრებული მოსახლეობა და აქ შექმნილია მდიდარი ისტორიული ტრადიციები.

მხარეში ტბელების – ამ დიდი ფეოდალური გვარის, დაწინაურება დაიწყო IX-X საუკუნეების მიჯნაზე, როდესაც „იპყრობდეს ქართლს აზნაურნი. როგორც სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, ქართლის საერისთაო შეიქმნა კონსტანტინე მეფის დროს, დაახლოებით 914 წელს და პირველი ერისთავი იყო ივანე ტბელი“ (ზახტაძე 2002: 16-23).

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან ქართლში გადმოსული აზნაურები ტბელები, მდიდარი ფეოდალები გრანდიოზულ მშენებლობას აწარმოებენ და მხარეს მტკიცედ იპყრობენ. ეს საგვარეულო და მისი ერთი განშტოება იყო ტბეთის მემამულე, მემკვიდრეობით მფლობელი და გვარიც მიიღეს სახელიდან ტბელი.

როგორც „მატიანე ქართლისა“ მოგვითხრობს, მე-10 საუკუნის 80-იან წლებში ბაგრატიონთა სახლის სახელოვანი წარმომადგენელი ბაგრატ მესამე როცა ქართლის დაშლილი საქმეების მოსაგვარებლად დასავლეთიდან აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოვიდა, პირველად ფრონეს ხეობაში სოფელ თიღვას დამდგარა. ქართლის ძლიერი აზნაურები ტბელები თავიანთი მომხრეებით მეფის განზრახვას წინ აღუდგნენ და ლებეურის მთაზე მუღრისთან დამდგარან წინააღმდეგობის გასაწევად. საშინელი ხოცვა-ჟლეტის დროს „აღუზახა ლაშქარსა მეფემან და იძლივნენ ქართველნი“... (ჯავახიშვილი 1983: 16-23).

მხარეში ტბელების მიერ აგებულ მატერიალური კულტურის ძეგლებზე ნაწილობრივ შემორჩენილია საქართველოს გაერთიანების დასაწყისის მთელი რიგი ფაქტები, შესრულებული ასომთავრული და ნუსხური გრაფიკით. ისინი ძველი ქართული ენის შესანიშნავი ნიმუშებია, რომლებიც კარგად ასახავს ძველი საუკუნეების ენის ნორმებს, მათ განფენილობას როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში. წარწერებში ე ძირითადად გამოყენებულია ხმოვნის შემდეგ დამავალ დიფთონგებში:

აღაშენა ესე წმიდაჲ;

ქრისტე ადიდე ოქროპირ ძე ტბელისაჲ

უფალო განუსუენე სულსა ცუატამსა... (წარწერები 1980: 173-175).

საკუთარი სახელები ძირითადად გვხვდება ფუძის სახით:

ივანე, თეკლა, ერისთავი, ქავთარ ტბელი, პატრიკ ტბელი.

ნართანიანი მრავლობითი:

ადიდენ ძენი ვახტანგისანი (იქვე: 181).

ადიდენ შვილნი მათნი (იქვე: 183).

ესე ბალაჰვარი თიფრეველთა ითხვითაანთ ჩუენ დავსდეთ (იქვე: 185).

გვხვდება მოთხრობითი ბრუნვის ფორმები ძველი -მან დაბოლოებით:

ერისთავმან ტბელმან აღაშენა ესე წმიდაჲ ეკლესიაჲ (იქვე: 176).

მე ტბელმან პატრიკმან, ძემან ქავთარისამან დავდევე სალოცველად სულისა ჩემისა (იქვე: 180) და სხვა.

გვიანფეოდალურ ხანაში საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ საზღვრებთან გამეზობლებულმა ოსმალთა იმპერიამ აგრესიულობით, მძლავრობით ბევრი ქართული ტრადიცია მოსპო. მათ შორის აღსანიშნავია ქართველთა გამოდევნა მშობლიური ადგილებიდან. ერთი ასეთი მაგალითია ზემო აჭარიდან ხიმშიაშვილების ერთი შტოს გადმოსახლება შიდა ქართლში რამდენიმე ადგილას.

„1715 წლის რუისის საეპისკოპოსოს დავთარში“ დვანის ფრონეს ხეობის სოფელ ფრინეში ცხოვრობდა ხიმშიაშვილი მამუკა, რომელსაც „საწირავი ამეს“; ასე იყო მისი გადასახადი ეკლესიის მიმართ. შემდგომ, როცა მათი ნასახლევეები მოვიძიეთ, აღმოჩნდა, რომ როგორც ხიმშიაშვილები, ისე იქვე მცხოვრები გვარამულები მთიდან მოსულ მეკობრეთა თავდასხმის გამო უფრო დაბლა ფცის ფრონეს სოფელ ოქონაში ჩასახლდა. როგორც

ინფორმატორებმა – ზაურ, მიხეილ და შიო ხიმშიაშვილებმა ჩაგვაწერინეს, მათი მამა-პაპა ხეობაში მოსულია აჭარის მაღალმთიანეთიდან, კერძოდ ხულოდან და მათ წინაპრებს კავშირი ჰქონდათ მოგვარე ბიძაშვილებთან. ისინი დღესაც ამყობენ, რომ მათი წინაპრები იყვნენ შერიფ, ახმედ და სხვა ხიმშიაშვილები და მათი გვარის წარმოშობის შესახებ ოჯახებში დღესაც დაცულია როგორც წერილობითი, ისე ზეპირი გადმოცემები.

ცნობილი ენციკლოპედიისტი იოანე ბაგრატიონი თავის ნაშრომში ხიმშიაშვილის გვარის შესახებ წერს: „ამათნი წინაპარნი ძველადვე არიან თავადნი აჭარისანი და ოდეს დაიპყრეს თურქთა ახალციხე და მიიღეს მუნ მრავალთა მახმადის ჰსჯული, ამათნი გვარნი რაოდენიმე აიყარნენ მუნითგან და მოვიდნენ კახეთს დროსა დიდისა ლეონ მეფისასა წელსა 1605-სა და დაეშენენ საგურამოსა თავს ძაგნაკორაისა ადგილსა და არიან მუნ ჟამიდან თავადი რაოდენიმე სახლად განყოფილნი და სხვანი არიან აჭარას და ახალციხეს ბეგებად წოდებულნი ხიმშიაშვილებნი (ბაგრატიონი 1997: 45).

დიდი ლიახვის ხეობის სოფელ ქვემო ხვითში XVIII ს. მეორე ნახევარში ცხოვრობდნენ დათუა და გოგია ხიმშიაშვილები (თაბუაშვილი 2013: 50).

ცხინვალში მდინარე დიდი ლიახვის მარცხენა მხარეს დღესაც არის ორსართულიანი, ძველი ქართული ჩუქურთმებით დამშვენებული სახლი, რომელიც „ხიმშიაანთ“ – ხიმშიაშვილების საცხოვრებელი იყო ბოლო დრომდე. თურქებისაგან შევიწროვებული ბერი ხიმშიაშვილი XIX საუკუნის 50-იან წლებში ხულოდან წამოსულა, ჩამოსულა ქართლში, სოფელ ოქონაში (ფრონეს ხეობა), შეურთავს მღვდლის ქალიშვილი და სოფელში დასახლებულა. ამისი შვილებიდან ერთი გორში წავიდა, ხოლო მეორე – იასონი, ცხინვალში დასახლდა, რომელმაც შემდგომ ქალაქში დააარსა პირველი სკოლა. იასონის შვილს ლევანს ჰყავდა შვილები და ბოლომდე შერჩა სამი – გიორგი, ნინა და დოდო. გიორგის შვიდინა სამი შვილი – კობა, ოლა და ანასტასია. დღეს ისინი სოფელ ქვემო ნიქოზში არიან ცხინვალიდან დევნილი ხიმშიაანთები.

როგორც ვხედავთ, მოსახლეობის გადაადგილება ერთჯერადი მოვლენა არ არის და ის ყველა დროში ხდებოდა და ხდება ახლაც. ამის მიზეზი კი მთელ რიგ მოვლენებთან არის დაკავშირებული, რასაც ნაწილობრივ მაინც სჭირდება ახსნა.

თუ მოვუხმობთ სათანადო ლიტერატურას, ვნახავთ, რომ მიგრაციის მიზეზი შეიძლება იყოს ომები, კატასტროფები, აგრესია, რაც, ვიმეორებთ, საქართველოს თავზე მრავალჯერ არის მომხდარი.

ამჯერად ჩვენი დაკვირვების ობიექტი გორის მუნიციპალიტეტში მცხოვრები აჭარიდან ჩამოსახლებული ეკომიგრანტები არიან, რომლებიც დღეს ცხოვრობენ სოფელ შავშვების საკრებულოს სოფელ წითელუბანში და ძველის საკრებულოს სოფელ ქიწნისში და სათემოში.

1989 წლის გაზაფხულზე, აპრილის თვეში, როცა ზემო აჭარაში, ხულოს სოფელ ჩაოში მოსახლეობა ემზადებოდა სოფლის სამუშაოების

ჩასატარებლად, მოულოდნელად თოვლი და წვიმა დიდი ოდენობით მოვიდა, მზემ დაადნო თოვლი, გაჩნდა ნიაღვრები, რამაც მეწყერები, ნაპრალები წარმოშვა. ამის შედეგად სახნავ-სათესი ადგილები სტიქიამ წაიღო, რის გამოც ფაქტობრივად შემცირდა ვარგისი ნაკვეთები.

ზემდგომი ორგანოების გადაწყვეტილებით, მაღალმთიანი აჭარიდან საქართველოს სხვადასხვა მხარეში ჩასახლეს ოჯახები. სოფელ წითელუბანში, ზემოხსენებულ წელს, სოფელ ჩაოდან სოფელში შესყიდულ ბინებში შეასახლეს 30 ოჯახი, რომელთა რაოდენობა ამჟამად სამოცამდეა.

ჩვენი რესპონდენტები არიან აწ უკვე წითელუბნელები: ამირან შავაძე, მედიკო ცეცხლაძე-შავაძე. მშობლები: ალი შავაძე, გულო შავაძე. შვილები და შვილიშვილები: გურანდა შავაძე, კობა შავაძე, მუხრან შავაძე, ანრი, ქეთევან შავაძეები.

ასევე: როლანდ ცეცხლაძე, მაია ჩიტაძე; შვილები: ნინო ცეცხლაძე, გიორგი ცეცხლაძე; მერაბ შავაძე, ლალი შავაძე. შვილები: გიორგი, ელენე შავაძეები; ენუქი მახარაძე, ლია ლაფაჩი. შვილები: თამარი, მარი მახარაძეები; ნოდარ მახარაძე, დარეჯან გოგილაძე და სხვები...

ხულოს სოფელ განახლებიდან ამავე სოფელში ჩასახლებულია თენგიზ ბოლქვაძე, მეუღლე გულვარდ ცეცხლაძე. შვილები: მუხრან ბოლქვაძე, სულხან ბოლქვაძე.

ხულოს სახალხო დეპუტატთა რაისაბჭოს აღმასკომის გადაწყვეტილებით (ოქმი #16), დამტკიცდა სხალთის სასოფლო საბჭოს 1989 წლის 15 მაისის #5 გადაწყვეტილება და ნება დაერთო სოფელ ყანჩაურის მცხოვრებლებს, სულ 24 ოჯახს, გეგმის მიხედვით ეროზირებულ ზონიდან ჩასახლდნენ გორის რაიონში. ასე ჩამოსახლდა სულ 24 ოჯახი გორის მუნიციპალიტეტის სოფელ სათემოში. მოვინახულეთ და გავცვანით ზოგიერთ მათგანს. ესენია:

აკაკი შაინიძე, მეუღლე გუგული ბერიძე; ირემაძე ზაქარია მეუღლით; ამირან გორგილაძე მეუღლით; თამაზ შაინიძე მეუღლით; მერაბ სურმანიძე მეუღლით; ვაჟა ვაშაყმაძე მეუღლით; იოსებ აბაშიძე მეუღლით; შაინიძე ანდრე; მარგალიტაშვილი მედეა; შაინიძე აბესალომი და სხვები...

როგორც ზემოხსენებული სოფლების მცხოვრებთა, ისე ეკო-მიგრანტების ეთნოგრაფიული, ლინგვისტური რეალიების შესწავლა საინტერესოა აღწერა-ანალიზისათვის, შედეგები კი სამომავლოდ ისევ კვლევისთვის.

ეკომიგრანტი აჭარლები ჩამოსახლებიდან პირველი ათი წლის განმავლობაში მტკიცედ იცავდნენ მხარის ტრადიციულ წესებს, მათ შორის მიცვალებულებს აღნიშნულ სოფლების სასაფლაოებზე არ კრძალავდნენ, მიჰყავდათ თავიანთ ძველ ადგილებში. შემდგომ უკვე თანდათან დაიკარგა ტრადიციული წესები და ამჟამად მოწყობილი აქვთ სასაფლაოები. ამ წესით ასიმილირებული არიან ადგილობრივ მცხოვრებლებთან.

რელიგიური ორიენტაციის მიხედვით, წითელუბანში ძირითადი ნაწილი, რომლებიც სამსახურებშია, მუსულმანურ წესებს არ ასრულებს და

ერთგვარი ირონიითაც კი უცქერიან იმას, რომ დღეში რამდენჯერმე უნდა შეასრულოს ეს რიტუალი. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთი მათგანი, მეზობელი სახელმწიფოს გავლენით, ფინანსური დახმარებით იზიდავს ამ რიტუალის შესასრულებლად ახალგაზრდების ნაწილს.

რაც შეეხება სოფელ ქიწნისსა და სათემოში მცხოვრებთ, ისინი უკვე მონათლულები არიან და წირვასაც ესწრებიან, როგორც სათემოს, ისე მეზობელი სოფლის ძველის ეკლესიაში. ეთნოგრაფიული რეალიების შეცვლამ დააჩქარა ჩამოსულთა ინტეგრაცია და ეს პროცესი ამჟამად აქტიურად მიმდინარეობს.

აღნიშნულ სოფლებში მცხოვრებ აჭარლებს შენარჩუნებული აქვთ აჭარული სამზარეულო, ასევე, კარგად აქვთ ათვისებული ქართლურიც. მოწყობილი აქვთ ხეივნები, რომლებიც ფორმირებულია შესანიშნავად, ამზადებენ ღვინოს და მისი მოვლის წესებიც კარგად აქვთ ათვისებული. მოვიყვანთ ერთ მაგალითს: სათემოში მცხოვრები კაკო შაინიძე სპეციალობით ინჟინერია, მაგრამ ისე დაეუფლა მცნობის ხელოვნებას, რომ ორივე სოფელში მას ეძახიან, რადგან მისი დამცნობილი არასდროს მომცდარა, თვითონაც შესანიშნავი ბალი აქვს გაშენებული და უნდა ითქვას, რომ სამაგალითოა იმ სოფლებში.

ეკომიგრანტების დასახლებებში ჩაწერილი ლექსიკური ერთეულები ძირითადად ზემოაჭარულის მსგავსია, მაგრამ, ამავე დროს, საერთო სალიტერატურო ქართულისათვის არის ნიშანდობლივი. მისასაღებელია, რომ ყოველივე ეს ჯერ კიდევ კარგად არის შემონახული. მოვიყვანთ სათანადო მაგალითებს: აბახა – ბიცოლა, ალადედე – ბაბუა, აწყალა – ღამის, არხატა – შეამხანაგება, ანჯახ – ძლივს, ახორი – ბოსელი, ბადადი – ნიჭიერი, ბარდადი – დოქი, ბელა – მარცხი, გელინი – რძალი, ოჯადი – ბუხარი, დოსტი – მძახალი, სუზგი – ტუშფალანგი, ემიე – ბიძა, ფეშუმი – მრგვალი მაგიდა, შილი – მაზლის ცოლი, ნენე – ძალო, მურადი – ბედ-იღბალი, ხამაი – ისევ, იშტა – მაინც, ცინკო – ჯამი, მეგემ – თურმე, ტანა – პატარა ხბო, სილაგი – თავშალი, ფიფინი – საქმობა და სხვა.

დიალექტური მონაცემები დაკავშირებულია ეთნოყოფასთან, რაც ამ ადამიანებს ადრინდელ, ძველ ადგილებში ცხოვრების დროს აქვთ შეთვისებული. ეს ასეა, მაგრამ ახალი თაობა უფრო სალიტერატურო ქართულ სიტყვაფორმებს იყენებს.

მიგრანტ აჭარელთა მეტყველებაში, ძირითადად უფროსი ადამიანების მეტყველებაში, ხმოვანზე დაბოლოებულ სახელებთან ისმის *ჲ* (იოტი):

აქანე რუმ მოვედით ხეი არ იდგა;
მერაბამ ცოტა იქით არის დასახლებული;
ელენეი ჩუენი ნათესავია.

ჲ ბგერა უფრო დამავალი დიფთონგის ელემენტი უნდა იყოს.

უმარცვლო *ჟ*-ს მოხმარება აჭარელთა მეტყველებაში შესუსტებულია, ჩვეულებრივ ამ ბგერას ენაცვლება *ვ* ბგერა, მაგრამ გაბმულ მეტყველებაში ის მაინც თავს იჩენს:

ჩუენთან სამი მეტრი თოჟლი იცის;
ძროხას ამ ახლოში ვაძუებ ხომე;
მაგან რაც თქჟა სწორეა...

მიგვაჩნია, რომ არა მარტო ზემოხსენებულ სოფლებში, არამედ ქართლში მოსული აჭარელი მიგრანტების ეთნოგრაფიულ-ისტორიულ-ენობრივი მასალების ჩაწერა-ფიქსაცია ახალი თაობის ღირსეული საქმეა, რაც არ უნდა დაგვიანდეს.

დასკვნის სახით შეიძლება თქვას: გორის მუნიციპალიტეტის სოფლებში – ქიწნისში, წითელუბანსა და სათემოში ზემო აჭარიდან ჩამოსახლებული ეკომიგრანტები ინტეგრირებულები არიან ადგილობრივ მოსახლეობასთან, ამისი ძირითადი მიზეზია ადგილობრივი ყოფა, სკოლა, ქრისტიანული რელიგიის აღიარება. ამასთან, ისინი კარგად იცავენ აჭარულ ყოფით საკითხებს, რაც ტრადიციით არის შემონახული და კარგად უთავსებენ დიალექტურ ფორმებს ეროვნული ენის მონაცემებს.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ახვლედიანი 1949: ახვლედიანი გ., ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები. თბილისი, 1949.
- ბაგრატიონი 1997: ბაგრატიონი ი., შემოკლებითი აღწერა საქართველოსა შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა. თბილისი, 1997.
- ბახტაძე 2002: ბახტაძე მ., ქართლის საერისთავო IX-X საუკუნეებში. თბილისი, 2002.
- ბენდელიანი 2012: ბენდელიანი ც., მოზაიკური სამეტყველო არეალი, ფონეტიკა/ფონოლოგია. თბილისი, 2012
- თაბუაშვილი 2013: თაბუაშვილი ა., ქ. ცხინვალისა და მისი მიმდებარე სოფლების აღწერის დავთრები (XVIII საუკუნის მეორე ნახევარი). თბილისი, 2013.
- თაყაიშვილი 1907: თაყაიშვილი ე., რუისის სამწყსოს დავთარი, 1715 (არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი), წ. I. ტფილისი, 1907.
- ნიჟარაძე 1957: ნიჟარაძე შ., ზემოაჭარულის თავისებურებანი. ბათუმი, 1957.
- წარწერები 1980: ლაპიდარული წარწერები, I. თბილისი, 1980.
- ჯავახიშვილი 1983: ჯავახიშვილი ი., ტ. II, თბილისი, 1983.
- ჯორბენაძე 1998: ჯორბენაძე მ., ქართული დიალექტოლოგია, II. თბილისი, 1998.